

Маріц Д. О.

<https://orcid.org/0000-0003-3344-6650>

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ВПЛИВОМ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ¹

У статті розглянуто окремі питання еволюції прав людини, що викликані трансформаційними процесами в суспільстві. З'ясовано, що трансформація характерна для суспільства в цілому: в культурній, політичній, економічній і правовій сферах. Еволюція прав людини – це історичний процес появи нових прав, їх утвердження, закріплення та реалізації. Що в подальшому потребує їх охорони та захисту у відповідності до національного законодавства та міжнародних договорів та євроінтеграційних процесів.

Досліджено окремі трансформаційні аспекти, що супроводжуються як зовнішніми так і внутрішніми факторами. В результаті чого зроблено висновок про те, що слова «трансформація» та «еволюція» є взаємопов'язаними, оскільки стрімкий розвиток суспільних відносин передбачає появу нових прав, що потребують належного нормативного регулювання та теоретико-правового осмислення та обґрунтування.

У статті проаналізовано права четвертого покоління, поява яких обумовлена саме еволюційними змінами в суспільстві та стрімким розвитком науки, медицини, біотехнологій, цифровізацією, тощо, які перебувають на етапі становлення, визначальною ознакою яких є свобода людини у виборі тієї чи іншої поведінки в реалізації своїх окремих прав (зокрема, соматичних), які є комплексом сімейних і особистих немайнових прав. Зауважено на тому, що подальші концептуальні дослідження прав людини не можливі без філософської основи їх обґрунтування, а також комплексного міждисциплінарного підходу, що дозволить формувати сучасну правову доктрину прав людини.

Ключові слова: еволюція прав, доктрина, права людини, трансформація, цифровізація, покоління прав людини, нові права, цінності.

Постановка проблеми. Права людини є універсальною категорією, яка належить всім, що випливає із Загальної декларації прав людини, яка визначає, що «... визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру...». Еволюція прав людини є наслідком стрімких змін в усіх сферах суспільних відносин. Відзначимо, що право на життя отримало своє міжнародне закріплення та конституційне визнання деяких країн лише після Другої світової війни. Це означає, що поштовхом для появи нових прав можуть бути не лише позитивні зміни, а навпаки – такі, що призвели

до катастрофічних наслідків. Відповідно, не належне законодавче регламентування нових прав, або взагалі його відсутність, може призвести у майбутньому до невідворотних наслідків. Тому, видається цікавим, дослідження передумов, що призводять до формування нової групи прав, вироблення концептуальних положень, нових знань, що формують сучасну правову доктрину, з огляду на євроінтеграційний вектор України в утвердженні правових цінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні аспекти прав людини вивчали: Аврамова О., Антонович М., Барабаш О., Бисага Ю., Гулаткан Т., Захарчук І., Палінчак М., Мироненко О. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження передумов еволюції прав людини, що супроводжує появу нових прав під впливом суспільних трансформацій.

¹ Статтю підготовлено в рамках Конкурсу «Передова наука в Україні 2026–2028» за проектом «Захист прав людини в умовах подолання наслідків війни в Україні: на шляху утвердження правових цінностей Європейського Союзу» (реєстраційний номер 2025.07/0051), що фінансується Національним фондом досліджень України за кошти державного бюджету.

Виклад основного матеріалу. Найактивніше поняття «трансформація» почало використовуватися у другій половині ХХ ст. переважно для характеристики новітніх процесів, насамперед, пов'язаних із радикальними структурними змінами національних економік, зумовлених розвитком постіндустріального суспільства та глибокими змінами у економічних відносинах [1, с. 126]. Цікавою видається думка А. Бойко про те, що набуття українським суспільством нової соціальної якості відбувається в процесі соціально-культурної трансформації, яка передбачає зміни не тільки в економічній сфері, але, що сьогодні чи не більш актуальне, зміни у формуванні світоглядних орієнтирів. Процес трансформації викликає закономірні зміни, що обумовлені цілою низкою факторів, які детермінуються змінами в соціумі як процесом [2, с. 23]. Слово «трансформація» походить від латинського слова «transformatio», що означає зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей, чого-небудь [3]. Слово еволюція (лат. *evolutio*, від *evolvere* – розгортаю) уявлення про зміни в природі і суспільстві, їх закономірності й скерованість. Стан будь-якої системи розглядають як наслідок змін її попередніх станів [4]. Таким чином, в контексті досліджуваної проблематики ці два слова є взаємопов'язаними, оскільки стрімкий розвиток суспільних відносин передбачає появу нових прав, що потребують належного нормативного регулювання та теоретико-правового осмислення та обґрунтування. Відтак, еволюція прав є неминучою, що сприяє появі нових поколінь прав людини. Еволюція прав людини відбувається під впливом багатьох факторів: глобалізацією, європейською інтеграцією, цифровізацією, все це впливає передусім на перетворення правової системи, норм, принципів, інститутів. Як наслідок – це передбачає адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів, зміні підходів до розуміння приватного та публічного права.

Трансформаційні процеси динамічні, до прикладу у науковій публікації 2011 року її автори вказували на проблему *зловживання політичними свободами*, як наслідок стала закостеніла відсутність діалогу двох відносно незалежних субсистем – держави й суспільства, що призвело до їх «квазізамикання» (розриву, відчуження) та зсуву динамічної сфери інтересів, які визначають характер та напрям суспільно-політичних перетворень. Нерозв'язаною залишається проблема *зловживання економічною свободою*: найбільше «кричить», заявляючи про себе, проблема забезпе-

чення балансу інтересів груп населення [5, с. 25]. Натомість сучасники вказують на позитивні зміни обумовлені інтеграційними процесами. Зокрема, В. Мельничук вважає, що «...важливим чинником входження України в європейський простір є формування цінностей, які не лише задекларовані, а є свідомим вибором людини, тобто реалізуються у її практичному житті. Існують різні підходи до визначення переліку європейських цінностей, тобто таких, що об'єднують європейців. Насамперед варто звернути увагу на самореалізацію людини як особистості, гідність і свобода якої передусім. Також важливими європейськими цінностями є такі як рівність перед законом, самореалізація, толерантність, відкритість до змін, індивідуальна відповідальність, взаємодопомога» [6, с. 125]. У розрізі правової культури учені Петришин О. В., Кагановська Т. С., Передерій О. С. зазначають, що «...європейські інтеграційні процеси і участь у них України є потужним чинником впливу на правову культуру всіх верств населення. Реалізація євроінтеграційних прагнень України визначає вектор трансформації індивідуальних і колективних уявлень про право і правову дійсність. Форми прояву такого впливу є різноманітними, багатоаспектними і обумовлені рівнем ефективності політико-правової взаємодії правових систем Української держави і ЄС» [7, с. 101]. Відтак, можна констатувати, що євроінтеграція та супутні трансформаційні процеси мають комплексний позитивний вплив на Україну, охоплюючи політичну, економічну та соціальну сфери. Основна мета цього процесу – наближення до стандартів Європейського Союзу, що забезпечує модернізацію країни в цілому. Так, наразі про позитивний ефект внутрішніх перетворень свідчить реформування державної служби [8] та української митниці, яка стоїть на порозі масштабної трансформації, що передбачає повне переосмислення її ролі в умовах війни та майбутнього членства в ЄС [9]. Однак не зважаючи на позитивні зрушення в умовах воєнного стану, існують і критичні зауваження сучасних дослідників, які наголошують на тому: «якщо б наші лідери/лідерки прийняли величезну кількість зобов'язань щодо дотримання прав людини, і всі від нашого імені! Якби кожна дана ними гарантія виконувалася, наше життя було б мирним, безпечним, здоровим та зручним; наша правова система була б справедливою та забезпечувала б усім рівний захист, а наші політичні процеси були б прозорими і демократичними та слугували інтересам народу» [10]. Як зазначає В. Завальнюк: «...поняття «права

людини» ґрунтується на гуманістичному змісті ідеї юридичного закріплення загальнолюдських, видових потреб та інтересів членів суспільства. Концепція прав людини як абсолютного втілення права націлена на захист первинних передумов гідного людського існування, незалежно від статі, віку чи раси та національності, соціального положення в суспільстві» [11, с. 10]. Загальновідомо, що термін «права людини» уперше використаний Томасом Пейном у перекладі англійською мовою французької Декларації прав людини та громадянина, а вже згодом увійшов у словниковий запас людства. У памфлеті «Права людини» 1791 р. Т. Пейн опирався на теорії природного права та природних прав, а також на власну особисту участь як в американській, так і французькій революціях, сміливо говорив про політичні, цивільні та економічні права. «Декларація прав, – підкреслює він, – є водночас також Декларацією обов’язків. Що б не було моїм правом як людини, це також водночас право іншого; і мій обов’язок – гарантувати, а не тільки користуватися» [12, с. 333]. Права людини – універсальна категорія, що походить із самої природи людини та її можливості користуватися елементарними, найбільш важливими благами та умовами безпечного, вільного існування особистості в суспільстві. Концепція прав людини як загальновизнана система уявлень і поглядів щодо місця та ролі прав людини у суспільстві і державі сьогодні відображена у чисельних міжнародно-правових актах, в конституціях розвинутих демократичних держав [13, с. 258]. Загальновідомими в теорії є наступні концепції прав людини: 1) ліберальна (європейська); 2) колективістська; 3) ісламська. Відповідно до них історично закладались так звані «покоління прав людини». У XXI столітті почали з’являтися нові права людини, що пов’язано з розвитком інформаційного суспільства, наданням різноманітних послуг через цифрові платформи, наукові відкриття в медицині, генетиці спровокували появу нових прав. Безумовно будь-які права мають свої межі, наприклад в деяких країнах заборонено клонування людини. До прикладу в Україні, також є така заборона. Це положення регламентовано ст. 1 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» [14]. Відтак, процес встановлення та закріплення таких прав виокремлюється в окрему – четверту групу поколінь прав людини. Так, О. Маложон вважає, що розвивати нове покоління людських прав необхідно в напрямі визнання високого статусу особи, що наділена найвищою цінністю – сво-

бодою. Свобода людини є складною категорією, яку норма права лише констатує. Це пояснюється тим, що свобода як уявлення виникла раніше за правову норму, вона є основною категорією моральної і релігійної норм, які є первинними (за своїм виникненням) щодо норм права. При цьому право – це тільки констатація і закріплення можливостей особи, а релігійні та моральні переконання – це внутрішня сторона поведінки особи, що виявляється в мотиві, меті дії суб’єкта [15, с. 42]. Концепція четвертого покоління прав людини є надзвичайно важливим соціокультурним та правовим феноменом на сучасному етапі розвитку суспільства [16, с. 270].

Можна констатувати, що найбільшої еволюції зазнали права у сфері охорони здоров’я, репродуктивних прав, трансплантації, гендерної ідентичності. До речі, етап конституційного визнання та подальшого закріплення прав четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров’я в Україні тривав з 28 червня 1996 року до 22 лютого 2014 року [15, с. 42]. З цього приводу С. Болдіжар виділяти три етапи розвитку та становлення прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров’я, а саме: етап становлення системи прав четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров’я в Україні (1991–1996); етап конституційного визнання та подальшого закріплення прав четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров’я в Україні (1996 – 2014); новітній етап еволюції прав четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров’я в Україні (2014 – по теперішній час) [17, с. 111]. Як слушно зауважує Б. Цюпка: «...четверте покоління – це правова відповідь викликам XXI століття, коли йдеться вже про виживання людства як біологічного виду, про збереження цивілізації, про подальшу космічну соціалізацію людства» [18, с. 82]. Своєю чергою, О. Аврамова до четвертого покоління прав людини відносить: соматичні, інформаційні, права на безпеку. Наведені права мають безпосередній зв’язок із природними правами першого покоління [18, с. 73–74]. На думку вченої, ідея права бути людиною набуває особливої актуальності в умовах ризиків втрати людської автономії, ідентичності та гідності під тиском автоматизованих рішень, масової диджиталізації, біоетичних викликів і трансгуманістичних ідеологій [19, с. 79]. Натомість, І. Жаровська до групи четвертого покоління прав людини пропонує включити: І. Права, які пов’язані з розвитком біомедицини та біотехнологій та, які стосуються можливості особи розпоряджатися

власним тілом. До них належати право: на смерть, на використання репродуктивних технологій, на аборт та стерилізацію, на зміну статі, на терапевтичне клонування, на трансплантацію, на зміну зовнішності, на розпорядження своїм тілом після смерті та сексуальні права. II. Новітні права особи в інформаційній сфері [20, с. 24]. I. Захарчук вважає, що формування четвертого покоління прав людини є закономірним етапом розвитку міжнародного права у відповідь на процеси цифровізації та науково-технічного прогресу. Ці права не лише розширюють традиційний перелік прав і свобод, але й трансформують саму концепцію правозахисної системи, інтегруючи в неї цифровий, біоетичний та глобальний вимір [21, с. 358]. Так, О. Барабаш вважає, що однією з передумов виникнення нових прав, що відносяться до четвертого покоління є зміни в загальній моралі [22, с. 217]. Автори колективної монографії, аналізуючи мораль як змістовну характеристику розуміння прав людини та як засадничого принципу їх універсальності і природності, констатують, що захист невід'ємних, тобто природних прав, завжди несе у собі моральне навантаження, бо природність є частиною життя людини, складовою ментальності й культури будь-якого суспільства, що стає морально-нормативним мірилом, стандартом у відносинах між людьми [23, с. 329]. З точки зору еволюції судової системи Б. Гутів та В. Федюк зауважують на тому, що еволюційні процеси не повинні руйнувати засадничі принципи справедливого суду, сформовані століттями, а майбутнє судочинства полягає не у заміні людини алго-

ритмом, а у формуванні гібридної моделі, в якій технології слугують інструментом підсилення правосуддя, зберігаючи людський контроль і відповідальність [24, с. 19].

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок, зазначимо, що сучасний перелік прав людини, став результатом тривалого історичного розвитку, а їх зміст, з плином часу, зазнав трансформацій, з огляду на сучасні тенденції науки і техніки, а також ряд інших зовнішніх факторів. Відтак, подальші концептуальні дослідження прав людини не можливі без філософської основи їх обґрунтування, а також комплексного міждисциплінарного підходу, що дозволить формувати сучасну правову доктрину прав людини. Так, до загальних **висновків**, в результаті підготовки цієї статті відносимо:

– еволюція прав людини є неминучим процесом розвитку будь-якого демократичного суспільства, що обумовлено рядом факторів: історичним розвитком; науково-технічним прогресом; суспільними трансформаціями; воєнними конфліктами;

– еволюція прав людини супроводжує появу нових прав, що формують четверте покоління прав людини, яке перебуває на етапі становлення, визначальною ознакою якого є свобода людини у виборі тієї чи іншої поведінки в реалізації своїх окремих прав (зокрема, соматичних), які є комплексом сімейних і особистих немайнових прав;

– права людини є основою сталого розвитку будь-якої демократичної країни, що передбачає створення належних механізмів їх дотримання, реалізації та захисту.

Список літератури:

1. Громико О. Зміст поняття «трансформація» як базової наукової категорії. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 125–131.
2. Бойко А.І. Соціальна трансформація суспільства та проблема світогляду. С. 23–26. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2004/32-19-4.pdf>
3. Словник іншомовних слів [Текст] / за ред. О. С. Мельничука. К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 1974. 775 с. URL: <https://esu.com.ua/article-18583>
4. Е.А. Афонін, О.В. Суший, Л.М. Усаченко. Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні. С. 8–30. https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/10/7-30_no-4_vol-39_2011_UKR.pdf.
5. В. Мельничук. Ціннісні трансформації українського суспільства в умовах євроінтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 46. С. 124–129. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.15>
6. Петришин О. В., Кагановська Т. Є., Передерій О. С. Трансформація в Україні правової культури суспільства під впливом процесів європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 89–107.
7. Реформа держслужби – приклад позитивного впливу євроінтеграції на внутрішні перетворення України, – Іванна Климпуш-Цинцадзе. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/reforma-derzhsluzhbi-priklad-pozitivnogo-vplivu-yevrointegraciyi-na-vnutrishni-peretvorennya-ukrayini-ivanna-klimpush-cincadze#:~:text=Реформа%20держслужби%20є%20яскравим%20прикладом%20позитивного%20впливу,ЄС%20на%20процес%20внутрішніх%20перетворень%20в%20Україні.>

8. Трансформація митної системи в умовах євроінтеграції: підсумки експертного обговорення. URL: <https://iaa.org.ua/articles/transmacziya-mytnoyi-systemy-v-umovah-yevrointegracziyi-pidsumky-ekspertnogo-obgovorennya/#:~:text=Українська%20митниця%20стоїть%20на%20порозі%20масштабної%20трансформації%20С,її%20ролі%20в%20умовах%20війни%20та%20майбутнього>
9. Еволюція прав людини. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights>
10. Завальнюк В.В. Концепція прав людини через призму антропології права. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Випуск 47. С. 10–19.
11. Гулаткан Т. Витоки концепції прав людини. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 329–335.
12. Чепульченко Т.О. Концепція прав людини: доктринальні підходи. *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С. 258–264.
13. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15#Text>
14. Маложон. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 41–44.
15. Попович Т., Шаварин А. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 266–271.
16. Болдіжар С. Еволюція четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 110–116.
17. Цюпка Б.М. Четверте покоління прав людини: законодавче закріплення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 81–83.
18. Аврамова О.Є. Четверте покоління прав людини: право бути людиною. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 32. № 3. 2025. С. 73–74.
19. Жаровська І.М. Четверте покоління прав людини: до проблем узагальненої класифікації. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 7. С. 19–25.
20. Захарчук І.В. Міжнародне право в умовах цифровізації: становлення четвертого покоління прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2025. Випуск 5. Частина 3. С. 353–359.
21. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 213–217.
22. Захист прав людини в умовах суспільних трансформацій: концептуальні та нормативно-правові засади: монографія. За заг ред. Д.О. Маріц та О. Л. Львової. Вінниця: ТВОРИ. 2021. 340 с.
23. Гутів Б.І., Федюк В.В. Історична еволюція судової системи Великої Британії: від суду присяжних до штучного інтелекту в судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 2. С. 16–19.

Marits D. O. EVOLUTION OF HUMAN RIGHTS UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL TRANSFORMATIONS

The article examines individual issues of the evolution of human rights, which are caused by transformational processes in society. It is found that transformation is characteristic of society as a whole: in the cultural, political, economic and legal spheres. The evolution of human rights is a historical process of the emergence of new rights, their affirmation, consolidation and implementation. Which in the future requires their protection and defense in accordance with national legislation and international treaties and European integration processes.

Separate transformational aspects are studied, accompanied by both external and internal factors. As a result, it is concluded that the words «transformation» and «evolution» are interrelated, since the rapid development of social relations implies the emergence of new rights that require proper regulatory regulation and theoretical and legal understanding and justification. The article analyzes the rights of the fourth generation, the emergence of which is due precisely to evolutionary changes in society and the rapid development of science, medicine, biotechnology, digitalization, etc., which are at the stage of formation, the defining feature of which is the freedom of a person to choose one or another behavior in the implementation of his individual rights (in particular, somatic), which are a complex of family and personal non-property rights. The emphasis is on the fact that further conceptual research into human rights is not possible without a philosophical basis for their justification, as well as a complex interdisciplinary approach, which will allow the formation of a modern legal doctrine of human rights.

Keywords: evolution of rights, doctrine, human rights, transformation, digitalization, generation of human rights, new rights, values.

Дата першого надходження статті до видання: 21.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026